

УДК 374.1 МАКАРЕНКО

А.О. ДЕНИСЕНКО, В.Б. ПРОЦЕНКО

ДЕЯКІ АСПЕКТИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ВПЛИВУ НАСТАВНИКА
НА ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
А.С. МАКАРЕНКА

У статті розкрито погляди А.С. Макаренка на роль педагога у становленні та розвитку особистості дитини, шляхи впливу наставника на виховання підростаючого покоління, виокремлено деякі вимоги, що висувуються до особистості педагога. Зосереджено увагу на можливості поновлення та впровадження макаринської методики у педагогічний процес сучасних навчальних закладів.

Ключові слова: авторитет вихователя, особистий приклад, педагогічна майстерність, педагогічна техніка, педагогічний хист.

Концепція сучасної педагогічної освіти, яка ґрунтується на засадах Конституції України, Національної доктрини розвитку освіти, Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, Державної програми “Вчитель”, спрямована на здійснення головної освітньої мети – формування вчителя ХХІ ст., здатного здійснювати професійну діяльність на демократичних і гуманістичних засадах, реалізовувати освітню політику як пріоритетну функцію держави, забезпечувати розвиток та самореалізацію особистості, задоволення її освітніх і духовно-культурних потреб, бути конкурентоспроможним на ринку праці.¹

Безперечно, вдосконалення та гуманізація навчально-виховного процесу в сучасних навчальних закладах спрямовані на створення психолого-педагогічних умов для реалізації кожним вихованцем свого Я-потенціалу (вікового, творчого тощо). У зв’язку із цим сьогодні вимагає об’єднати педагогічні здобутки поколінь із метою здійснення вищезазначеної довгострокової освітньої стратегії.

Отже, 9 березня 1939 р. під час виступу в Харківському педагогічному інституті, обмінюючись з освітянами своїми педагогічними думками, А.С. Макаренко зазначив: “У мене свій досвід, своє життя – у вас свій досвід, свої думки. Можливо, вони підуть паралельно, можливо, перетнуться, можливо, при зустрічі розсічуть одна одну, але від цього зіткнення завжди буде користь” [10]. Безперечно, вивчення психолого-педагогічних здобутків видатних науковців, аналіз передового педагогічного досвіду та обговорення новітніх ідей (авторських проєктів, технологій) надають глибину, обсяг і масштабність панорамного пошуку власних “педагогічних кнопок” для підвищення якості педагогічного процесу, покращення результативності виховання підростаючого покоління.

Шукаючи шляхи підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах, звернемося до педагогічної спадщини А.С. Макаренка. Отримавши визнання у світі, він став одним із талановитіших вихователів в історії людства. Його творча спадщина увійшла до фонду загальнолюдських цінностей, стала здобутком світової педагогіки. Насправді й сьогодні вражає діапазон змісту його педагогічних здобутків.

Як показав аналіз педагогічної спадщини А.С. Макаренка, відомий педагог надавав особливого значення дієвості впливу професійної майстерності й особистості наставника на виховання підростаючого покоління. У своїх працях він зазначає, що педагог – “інженер дитячих душ” із багатофункціональною освітньою місією: навчальною, виховною, розвивальною, організаторською, керівною, корегувальною та соціальною. Здійснити цю місію можливо за умов наявності у наставника, вихователя педагогічного хисту, ознаками якого є:

1. Любов до професій та повага до вихованців.
2. Уміння володіти засобами педагогічного впливу на вихованців.
3. Бажання педагога вдосконалювати свою педагогічну майстерність та педагогічну техніку тощо.

Вивчаючи досвід А.С. Макаренка, аналізуючи його ідеї, значна частина науковців (В. Бардінова, В. Беляєв, Р. Бескіна, М. Віноградова, Л. Гордін, Г. Жураковський, І. Козлов, Р. Колеснікова, Ю. Львова, М. Нежинський, М. Окса, М. Павлова, Г. Паперна, Л. Попова, А. Фролов, М. Ярмаченко та інші вчені) зазначають, що виховання – це не свавілля педагогів-вихователів, а історично зумовлений закономірний соціальний процес, тому й порушені А.С. Макаренком педагогічні проблеми є актуальними і в ХХІ ст.

У наукових дослідженнях доробку А.С. Макаренка у різні часи можна зустріти як підтримку і схвалення його педагогічної системи, так і засудження та критику. Ю. Азаров звинувачує педагога у тому, що створена ним теорія колективу заперечує самореалізацію особистості, але ж дитина – істота соціальна, яка не може існувати, стверджуватися, розвиватися поза колективом, суспільством [9]. Ми не погоджуємося із таким звинуваченням і наполягаємо на можливості та корисності використання педагогічних ідей А.С. Макаренка у сучасній педагогіці.

Мета статті – оглянути деякі ефективні форми педагогічного впливу наставника на виховання підростаючого покоління за методикою А.С. Макаренка.

Протягом усієї своєї творчої діяльності А.С. Макаренко намагався осмислити питання сутності педагогічного таланту, відносин “особистих дарувань” та методичної озброєності у справі підготовки досконалого педагога-вихователя. Він дійшов такого висновку: в основі педагогічної майстерності лежить ідейна спрямованість, глибоке знання своєї роботи, свідоме і водночас жагуче, трепетне ставлення до неї у комбінації з оволодінням педагогічною технікою.

А.С. Макаренко звертав увагу на те, що кожен учитель повинен володіти педагогічною технікою (цей термін у радянську педагогіку ввів саме він). Талановитий вихователь розглядав педагогічну техніку як стрижень педагогічної системи, але вважав безнадійною спробою побудувати виховну техніку. Він зазначав, що людина не виховується частинами, вона створюється синтетично всією сумою впливів, яких зазнає.

Стимулом людського життя є надія, майбутня радість: “В педагогической технике эта завтрашняя радость является одним из важнейших объектов работы. Сначала нужно организовать самую радость, вызвать её к жизни и поставить как реальность. Во-вторых, нужно настойчиво претворять более простые виды радости в более сложные и человеческие значительные. Здесь проходит интересная линия: от примитивного удовлетворения каким-нибудь пряником до глубочайшего чувства долга” [5].

Педагог зазначав, що наставник молоді повинен володіти педагогічною теорією, яка дає йому змогу наочно аналізувати ті чи інші конкретні факти в життєдіяльності колективу, що дає йому можливість робити відповідні практичні висновки. Безумовно, володіючи теорією педагогічної справи, вихователь повинен оперувати дієвими методами, прийомами педагогічного впливу, володіти майстерністю застосування їх у конкретних умовах, ситуаціях. Відповідно до цього педагог повинен враховувати і керуватися у своїх рішеннях знанням специфіки дитячого життя, знанням життя конкретного колективу й окремих вихованців.

Форм і засобів спеціального та безпосереднього впливу вихователя на вихованців багато. Якщо графічно занотувати складники впливу педагога, можна побачити багатогранність здійснення цього складного психолого-педагогічного процесу (рис.).

Рис. Складники педагогічного впливу на вихованця

З'ясовуючи роль педагога у вихованні молоді, А.С. Макаренко у своїх працях зазначає, що безпосередній вплив наставника на вихованця здійснюється двома важелями: особистий приклад та педагогічна майстерність вихователя.

Дійсно, саме авторитет та особистий приклад педагога має ефективний вплив на виховання підростаючого покоління. Безумовно, авторитет учителів, працівників навчального закладу залежить від їхніх дій, власної поведінки, життєвої та громадянської позиції, особистісних і професійних якостей.

Видатний наставник молоді обирав педагогічний склад колонії керуючись принципом “позитивні людські якості педагога впливовіші за нові методики”. Він наполягав на працелюбності педагогів, “в серці яких палає вогонь”, які пристрасно віддані своїй праці, повністю присвячують себе дітям, лише тоді можна сподіватися на визнання педагога дітьми та їхню відверту гарячу любов у відповідь.

А.С. Макаренко говорив вихователям: “Кого вогонь не спалює, того закаляє. Педагог, який може пройти всі спокуси, всі труднощі і не відійти від професії – дійсно – педагог” [2]. Він вимагав від учителів не незвичайних здібностей, не геніальності й талановитості, а ентузіазму, творчості, любові до справи, дітей, “горіння на роботі”, “педагогічної артистичності” тощо.

На його думку, наставник повинен поєднувати в собі: вимогливість і повагу до вихованців; зрозуміло виражати свої розпорядження та звернення; виявляти самовладання й доброзичливість, відповідальність і принциповість, чесність та наполегливість, чуйність і турботу, оптимізм і життєрадісність.

У своїй практиці він переконався, що краще зовсім не мати вихователя, ніж мати вихователя, який сам не вихований. Не можна не пригадати і вимоги педагога щодо зовнішнього вигляду наставника. Він ніколи не допускав до занять неохайного вчителя. Вихователь повинен бути естетично виразним. Має велике значення навіть така дрібниця, як чиста носова хустка.

Слід зазначити, що у своїй практиці А.С. Макаренко навіть негативні якості деяких вихователів колонії використовував з виховною метою, аналізуючи поведінку, роблячи висновки щодо людської гідності та штучного авторитету.

Він був проти штучних відносин між вихователем та вихованцями. Відносини повинні бути відвертими, чистими і прозорими, щоб у вихованців невимушено виникало бажання наслідувати найкращі особистісні якості свого наставника, “прищеплювати” у свою поведінку людські цінності. Дійсно, педагог повинен вимагати від себе зразкової поведінки та пам’ятати, що кожен його рух, погляд, слово мають виховувати та надихати, дарувати вихованцям віру в їхні людські цінності.

Досліджуючи педагогічну спадщину А.С. Макаренка бачимо, що педагог наполягає на тому, що вихователь має миттєво реагувати на будь-які проблемні ситуації (колективні й особистісні), уміти читати думки й відчувати настрій кожного вихованця, запобігаючи помилкам у поведінці та негативному досвіду. У своїй педагогічній практиці він дійшов до переконання, що педагог повинен доводити конфлікт до його логічного вирішення, розігрувати педагогічний гнів з метою подолання невинуватого опору вихованців та спрямування їхніх вольових якостей на добру справу.

Якщо між вихователем та вихованцями виникають відносини, що базуються на повній довірі та повазі, то педагог здобуває право висувати категоричні вимоги й, навіть, табу за наявності справжнього (не заснований на жорстокості, залякуванні, штучності) авторитету наставника.

Головним у системі виховання педагог вважав увагу до “людини в дитині”, гнучкість та відсутність трафарету в підході до дитини. “Я намагався переконати, що я не стільки педагог, скільки я тебе вчу, щоб ти був грамотним, щоб ти працював <...> що ти <...> громадянин, а я старший, який керує життям за твоєю ж допомогою, за твоєю ж участю” [4]. Така позиція педагога тільки допоможе учасникам педагогічного процесу бути відвертими один з одним, та відчувати себе часткою єдиного колективу. “Не можна описати абсолютно виняткове враження щастя, – писав А.С. Макаренко, – яке відчуваєш у дитячому товаристві, яке вирросло разом з вами, довіряє вам до кінця, іде з вами вперед. У такому товаристві навіть невдача не засмучує, навіть гіркота і біль здаються високими цінностями” [4].

Більшого авторитету досягне той учитель, який не боїться визнавати свої помилки, який не вихваляється особистими успіхами, а пишається досягненнями колективу, який вкладає в роботу свою душу, енергію, і все, що є в ньому цінного, віддає своїм вихованцям, народу. Усе це точно побачать та оцінять учні, а в ідеальному випадку візьмуть таку поведінку за зразок, а життєву позицію – за кредо.

Не суворість у спілкуванні з вихованцями, не зайве пещення потрібні у відносинах із ними, а відчуття міри у любові та суворості. А.С. Макаренко у своїх працях розповідав, що він навчився бути вимогливим при дуже ласкавому тембрі голосу. Його позиція у цьому напрямі однозначна: голосом також можна та необхідно виховувати.

А.С. Макаренко писав: “Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити “йди сюди” с 15–20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів у постановці обличчя, фігури, голосу. І тоді я не боявся, що хтось до мене не піде або не відчує того, що треба” [4].

Він наполягав, що у голосі педагога завжди повинна жити емоція, почуття, бо там, де, наприклад, є порушення дисципліни й інтересів колективу, не може бути спокійного тону голосу. Такий тон під час критичної ситуації – знак того, що або педагог байдужий до всього сподіяного, або просто педагог боїться показати своє невдоволення. Учитель повинен уміти володіти своїм голосом настільки, щоб навіть силою голосу, тембровим забарвленням, інтуванням бадьорити, засуджувати, соромити – торкатися глибини душі дитини, виховуючи в ній норми поведінки, формуючи людські цінності: “...постановка голоса має значення не тільки для того, щоб гарно співати або говорити, а щоб уміти найбільш точно, статечно, владно висловлювати свої думки й почуття. Усе це питання виховної техніки” [2].

Також А.С. Макаренко протестував проти того, щоб поганий настрій і стан здоров'я, неприємності та проблеми впливали на процес спілкування педагога з вихованцями. Він зазначав, що педагог повинен завжди мати “парад на лице” та бути оптимістом. Уміння володіти мімікою, стримувати настрій, уміти встати із-за столу, сісти, ходити, посміхатися – усе це питання виховної техніки, питання майстерності, яким мають вчитися наставники молоді.

Як бачимо, згідно з переконаннями вченого, саме голос, міміка, жести й уміння володіти ними є одним із показників майстерності педагога. Він зауважував на необхідності систематичної та наполегливої праці щодо оволодіння спеціальними вправами “акторської майстерності”, і навіть пропонував ввести таку систему тренування до навчального плану педагогічних освітніх закладів.

Більш важливим у контексті поставленої проблеми А.С. Макаренко вважав гармонійну єдність особистості та колективу – дві системи впливу – “індивідуальна педагогічна дія” (прямий особистий вплив педагога на кожного з вихованців) та “паралельна педагогічна дія” (вплив непрямий, через колектив у цілому). Ці дві системи впливу в макаренківській практиці виступають разом як два аспекти єдиного виховного процесу.

Педагог надавав великого значення індивідуальному самовизначенню кожного вихованця як стосовно його планів на майбутнє, так і стосовно самовизначення сьогодні. Вирішити цю та багато інших педагогічних проблем йому допомагала книга. Вплив на молодь через книгу – один із найулюбленіших прийомів А.С. Макаренка. Обговорення прочитаного, аналіз характерів героїв книг та їх проступків допомагали йому вирішити багато проблемних ситуацій. Прищеплюючи любов до читання, він намагався розвивати кругозір вихованців, на прикладі літературних героїв прищеплював моральні якості, навчав відстоювати свою точку зору тощо. Він сам був гарним оповідачем, але стимулював дітей до самостійного читання, виховуючи жагу до потреби до “відвідування бібліотеки”.

Такого бажання бракує сьогодні сучасній молоді. Знайти серед літературних героїв ідеал для наслідування, винайти відповіді на життєві питання у високоінтелектуальній класичній літературі – дефіцитне бажання підростаючого покоління – прогалини сучасної освіти.

Відзначимо вплив педагога на виховання підростаючого покоління сьогодні. Наставнику молоді не можна ігнорувати справжнє значення словосполучення “навчально-виховний процес”, адже, як зазначав А.С. Макаренко, від “педагога-теоретика вимагається рішення проблеми не ідеала, а шляхів до цього ідеалу. Це означає, що педагогіка має розробити надскладне питання про мету виховання та метод наближення до цієї мети” [2].

Сучасні освітні проблеми вказують на критичну необхідність правильного розподілу педагогічних акцентів: навчально-виховний процес повинен виховувати! Сьогодні, наздоганяючи Болонський процес, ми загубили Людину, а показники IQ замінили людські цінності, Інтернет позбавив людину людського спілкування і навіть сучасний учитель очікує на “дзвоник з уроку”. Куди подівся вогонь Данко? Що поганого в тому, що колектив не байдужих тобі людей допомагає вирішити твої власні проблеми? В якому потоці потонула гордість за належність до цього колективу, країни, історії?

Висновки. Здійснюючи освітні реформи, удосконалюючи національну педагогічну школу, підтримуючи творче освітнє середовище, мріючи про виховання сучасної молоді – досконалих фахівців, творчих особистостей, справжніх індивідуумів, свідомих громадян – маємо об’єкт-суб’єктну взаємозалежність у вирішенні порушених освітніх проблем. Особливістю цього процесу є активізація гуманістичних тенденцій в освітньому процесі, у центр якого як педагог А.С. Макаренко, так і освітнє сьогодні висуюють особистість наставника молоді – педагога, куратора, вихователя.

Таким чином, ефективність безпосереднього педагогічного впливу особистості вихователя досягається шляхом врахування педагогами індивідуальних, вікових, психологічних особливостей дитини та високопрофесійних вмінь вихователів – поєднати складники педагогічних технологій.

За макаренівськими критеріями та показниками можна і сьогодні вимірювати професіоналізм й авторитет сучасного педагога. Наведені у статті дані підтверджують можливість широкого спектра використання педагогічного доробку А.С. Макаренка у підготовці кваліфікованих педагогічних кадрів сьогодні. У статті розглянуто лише декілька аспектів безпосереднього впливу наставника на виховання підростаючого покоління, а молодому вчителю вже є над чим замислитися.

У контексті поставленої проблеми завершити статтю хотілося б макаренівськими думками: педагогічне “вчора” зробить можливим щасливе “сьогодні” і “завтра”.

Список використаної літератури

1. Вища освіта України і Болонський процес : навчальний посібник / за ред. В.Г. Кремня [авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болубаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабін]. – Тернопіль : Навчальна книга : Богдан, 2004. – 384 с.
2. Жураковский Г.Е. Педагогические идеи А.С. Макаренка / Г.Е. Жураковский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1963. – 328 с.
3. Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко : кн. для учителя / [сост. и авт. вступ. ст. В.М. Коротов]. – М. : Просвещение, 1987. – 159 с.

4. Макаренко А.С. О моём опыте / А.С. Макаренко // Пед. соч. : в 8 т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 261.
5. Макаренко А.С. Твори : в 7 т. / А.С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 1. – С. 567.
6. Нежинский Н.П. А.С. Макаренко и педагогика школы / Н.П. Нежинский. – К. : Рад. школа, 1976. – 261 с.
7. Павлова М.П. Педагогическая система А.С. Макаренко / М.П. Павлова. – М. : Высшая школа, 1965. – 324 с.
8. Павлова М.П. Педагогическая система А.С. Макаренко и современность / М.П. Павлова. – М., 1980. – 287 с.
9. Попова О.В. Розв'язання проблеми самореалізації особистості в авторській системі А.С. Макаренка / О.В. Попова // Наукові записки психолого-педагогічного факультету : зб. наук. пр. / [редкол.: А.М. Бойко, О.О. Григор'єва, С.Т. Золотухіна та ін.]. – Полтава, 1998. – С. 27–31.
10. Хрестоматія з історії педагогіки : у 2 т. / [за заг. ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, професора А.В. Троцько]. – Харків : ХНАДУ, 2011. – Т. 2. – С. 408.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2013.

Денисенко А.О., Проценко В.Б. Некоторые аспекты непосредственно-го влияния наставника на воспитание молодежи в педагогическом наследии А.С. Макаренко

В статье раскрываются взгляды А.С. Макаренко на роль педагога в становлении и развитии личности ребёнка; пути влияния наставника на воспитание подрастающего поколения; некоторые требования к личности педагога. Акцентируется внимание на возможности возобновления и внедрения макаренновской методики в педагогический процесс современных учебных учреждений.

Ключевые слова: авторитет воспитателя, личный пример, педагогическое мастерство, педагогическая техника, педагогический дар.

Denysenko A.O., Protsenko V.B. Some aspects of the direct influence of a mentor to the education of youth in the pedagogical heritage A.S. Makarenko

The article deals with A.S. Makarenko's views on teacher's role in child personality formation and development, ways of tutor's influence on young generation's upbringing, some demands as to teacher's personality are singled out. The possibility of introducing and renewing A.S. Makarenko's methods into pedagogical process of modern educational establishments is in the focus of attention.

Key words: tutor's authority, personal example, pedagogical skills, pedagogical techniques, pedagogical ability.